
I.

TEORIJSKI
PRISTUP
ISTRAŽIVANJU
ISTRAŽIVANJU

SOCIOLOŠKI PRISTUP
FENOMENU
RELIGIOZNOSTI

VAŽNIJI POJMOVI FENOMENA RELIGIOZNOSTI

Na početku ćemo kratko objasniti relevantne pojmove koji su važni za shvaćanje složenog fenomena kao što je religioznost.

Religija

Sam pojam "religija" u sebi je višedimenzionalan i ima različita značenja ako ga promatramo u određenoj kulturi, filozofiji ili humanističkim znanostima. Pozivajući se na Vergotea, J. Gevaert imajući pred očima zapadnu kulturu, definira religiju kao "jedinstvo jezičnih izričaja, osjećaja, ponašanja i znakova koji se odnose na natprirodni bitak ili više natprirodnih bića. Vjera u Boga ili u Nadbiće karakterizira religiju."¹

Među različitim pokušajima definiranja religije, prevladavala su dva najopćenitija: funkcionalni i supstantivni. Primjer funkcionalnog pristupa nalazimo kod C. Geertza, prema kojemu je religija: (1) "sustav simbola (2) koji kao funkciju ima učvrstiti u ljudima raspoloživost i snažne prodorne i trajne motivacije (3) formulacijom pojmova koji se odnose na opći red onoga što postoji i (4) dajući tim pojmovima određeni duh stvarnosti (5) tako da te raspoloživosti i motivacije izgledaju realističke na jedinstven način."² Funkcionalistička teorija vidi u religiji važan čimbenik društvene integracije, a supstantivna definicija prvenstveno govori što je religija u sebi, što je njen sadržaj.³ Spomenuti čimbenici ovise o kulturološkim uvjetima u kojima se događa religiozno iskustvo. Bez poznavanja određene kulture nije moguće razumjeti sustav određene religije. Kultura i religija dva su nedjeljiva pojma, dvije stvarnosti koje se međusobno uvjetuju i u bitnom određuju.

Tražeci korijene riječi religija znanstvenici se vezuju za tri glagola: "*relegare*", "*religare*" i "*re-eligere*"⁴ Religija je zbilja koja nadilazi čovjekovu zbilju. Nazvana je "božansko", "božanstvo", "osobni Bog", "sveto", "ono što je suprotno od profanog". Odnos čovjeka s tom stvarnošću za-

dobiva naziv religija. Odnos se izražava, kako u bojazni i strahu, tako u povjerenju i potpunoj poslušnosti.⁵

Kao što je društvo u trajnom procesu preobrazbe, tako i pojam religije u određenim povijesnim razdobljima zadobiva različita sociološka tumačenja. Unutar socioloških teorijskih strujanja postoji širok raspon shvaćanja fenomena religije: od poimanja religije kao otuđenja ljudske svijesti do shvaćanja religije kao čimbenika u transformaciji društva; od “nestajanja svetog” do “povratka svetog”; od nestanka religije (moderna) do nestanka sekularizacije (post-moderna).⁶ Religija ponovno zadobiva svoje mjesto kao važan čimbenik u složenim društveno-političkim promjenama koje nezaustavljivo mijenjaju sliku svijeta. Zauzima novo značajno mjesto, ne samo u zemljama tranzicije, nego i u zemljama u kojima je već nastupila post-moderna. Poimanje religije doživjelo je toliku preobrazbu da u današnjim sociološkim krugovima, primjerice Beckford, drži kako sociološke teorije religije počevši od Marxa, Engelsa, Durkheima i Webera, postavljene u vrijeme tranzicije iz pred-industrijskog u industrijsko društvo, nisu više adekvatne stvarnosti i kao takve ne mogu biti paradigma za tumačenje suvremenih religioznih fenomena koji su svojstveni razvijenim industrijskim društvima. Isti autor vidi religiju u jednoj novoj perspektivi, iako naglašava da su suvremene teorije još uvijek daleko od prihvatljive sustavnosti i cjelovitosti.⁷ Beckford zastupa novi pristup religiji u sociologiji kao kompleksnom fenomenu koji nadilazi identifikaciju s pojedinačnim religioznim ustanovama ili pojedinim društvenim sustavima. Pojam religije ne može više biti marksistički ili durkheimovski sužen. Već smo daleko od pesimističnih proročanstava 60-ih godina dvadesetog stoljeća kada se gromoglasno najavljivao zalaz religije. Autor poziva na nužnost traženja novih koordinata u okviru kojih bi trebalo pristupiti novoj reviziji religije u post-modernom društvu. Svoju koncepciju sažima ističući kako religija i dalje ostaje više kao sredstvo ili društveni oblik nego društvena institucija.⁸

Na pitanje što je religija ne može dati odgovor samo sociologija, jer to je predmet istraživanja i promišljanja i drugih znanosti koje se bave religioznim fenomenom: filozofije religije, antropologije, psihologije religije, povijesti religije i drugih. U središtu pozornosti svakako je odnos pojedinca i religije, njegov unutarnji stav – analiza religioznog iskustva u svoj njegovoj slojevitosti. U traženju odgovarajuće definicije javlja se problem kako “raščlaniti” pojam religioznosti. Taj problem Scarvaglieri vidi na tri razine:

1) značenje pojedinih dimenzija i njihova ograničenost;

2) problem korištenja pojedine dimenzije i njeno mjerenje;

3) međusobni odnos religioznih dimenzija.⁹

Na tom tragu je i Wachov fenomenologijski pristup koji daje mogućnost boljeg razumijevanja različitih vidika religijskog iskustva.¹⁰ U našem ćemo istraživanju, također, analizirati osobni odnos pojedinca prema religiji, religioznom, Bogu, Crkvi kroz pet dimenzija religioznosti.

Religioznost

Fenomen religioznosti sociolozi promatraju s tri stajališta: kao čin pojedinca, povezanost s ustanovama i kao povezanost s društvenim sustavima. Danas je pojam religioznosti postao tako difuzan da je vrlo teško odrediti jednu jasnu granicu između onoga tko se smatra religioznim i onoga tko to nije, između vjernika i nevjernika, između kršćanina i drugih.¹¹ Još je teže (gotovo nemoguće) izraziti točnim terminima odnos između vanjskog oblika religioznosti i stvarnog unutarnjeg religioznog iskustva (religioznosti i crkvenosti). U počecima socioloških istraživanja prevladavao je pojam crkvena religioznost. Danas se, međutim, sve više govori o “necrkvenoj religioznosti”.¹² Ili o tzv. “*implicitnoj religioznosti*” - o religioznosti “unutar i izvan kodificiranih sistema” (*religione implicita*).¹³ Sve tamo do 50-ih i 60-ih godina na Crkvu se gledalo kao na jamca religioznosti i vjere. Tko je bio religiozan, svoje je religiozno iskustvo živio unutar Crkve. U načelu, napuštanje Crkve podudaralo se s opadanjem unutarnje religioznosti. Međutim, danas crkveni (institucionalni) model religioznosti sve više slabi, i sve je očitiji raskorak između vanjske i unutarnje religioznosti.¹⁴ Vanjska religioznost nerijetko se poistovjećuje s kulturnim ponašanjem ili religijskom praksom koja je brojčano izmjerljiva. Religioznost je u sebi daleko složenija “sociopsihologijska pojava od puke vezanosti za postojeće religije i crkve u veoma različitom odnosu, do te mjere da može postojati vezanost ljudi za religiju i Crkvu i bez ikakve značajnije religioznosti, kao što može postojati zbiljska religioznost uz minimum povezanosti uz postojeću religiju i Crkvu pa čak i protiveći se njima. (...) Na kraju, kao specifičan odnos prema životu i svijetu, može postojati u klasičnom religijskom ruhu onda kada se ljudi odnose faktično naspram nekih bitnih aspekta svog sasvim ovostranog svijeta na bjelodan religijski način.”¹⁵ I Grubišić razlikuje dvije razine religijskog ponašanja: religioznost u širem smislu i religioznost u užem smislu.¹⁶ Pod religioznošću u širem smislu podrazumijevamo ono što Bah-tijarević i Vrcan nazivaju “tradicionalna vezanost za religi-

ju i crkvu.”¹⁷ Pod religioznošću u užem smislu podrazumijevamo “onaj segment religijskog ponašanja u kojem je osobito izražen složeni subjektivni religiozni osjećaj i intimni doživljaj svetog, kao i osobna usmjerenost prema predmetu vjere.”¹⁸

Sekularizacija

U ovom nas radu, prije svega zanima kako je sekularizacija utjecala na transformaciju religije i na njenu ulogu u društvu. L. Shiner daje sistematizaciju različitih shvaćanja pojma sekularizacije:

- 1) “sekularizacija kao zalaz religije” (...);
- 2) “sekularizacija kao suglasnost sa svijetom”;
- 3) “sekularizacija kao desakralizaciju svijeta...”
- 4) “sekularizaciju shvaćenu kao oslobođenje društva od religije...”
- 5) “sekularizaciju kao transpoziciju vjerovanja i modela ponašanja iz religiozne u svjetovnu (sekulariziranu) sferu.”¹⁹

Sekularizacija kao povijesni proces iznjedrila je jedno novo lice kulture koje još uvijek zadobiva nove nijanse “modernosti”. U sociologiji susrećemo različite sinonime za sekularizaciju: *desakralizacija*, *laicizacija*, *profanizacija*, *svjetovnost*, *modernizacija*.²⁰ Pojam sekularizacije javlja se, u svojoj prvoj verziji, krajem XVI. stoljeća. Odnosi se na proces svođenja klerika u laičko stanje.²¹ Označava proces izuzimanja nekog teritorija ili ustanove iz crkvene jurisdikcije ili kontrole.²² Sekularizacija kao “tema dominirala je sociologijom religije od 60-ih, a i danas, iako nije dominantna, ona svakako ostaje važnom temom.”²³ U novom modernom razdoblju važno mjesto zauzima Dobbelaerov pristup sekularizaciji u kojem on govori o multidimenzionalnom konceptu koji analizira na tri razine: makro-sociološkom, meso-sociološkom i mikro-sociološkom.²⁴ Autor govori o sekularizaciji kao procesu laicizacije ili autonomije od religiozne sfere, konceptualiziran kao proces diferencijacije na društvenoj razini, kojem je religija postala samo jedna institucija u nizu drugih. Zbog utjecaja laicizacije, sekularizacijski proces moguće je razlikovati na individualnoj (religijska involviranost pojedinca) i institucionalnoj razini (religijske promjene koje se odnose na religijske organizacije).²⁵ U sociologiji ima nekoliko pravaca koji ukazuju na promjene u poimanju procesa sekularizacije.²⁶ Sekularizacija je viđena kao pozitivna pojava za onoga tko drži da se religija opire slobodi čovjeka, to jest za marksiste, za Freuda i neke egzistencijaliste, primjerice Sartrea. Za njih je sekularizacija sinonim oslobođenja, dok je religija

alijenacija.²⁷ Gledano sociološki “sekularizacija je stvaran proces povezan s pojavom industrijskog i urbanističkog društva; sekularizacija nije toliko iskorjenjivanje iz čovjekovog ‘srca’ potrebe za transcendiranjem ili religijskim iskustvom, nego je prije nestajanje javne funkcije religije koja sve više postaje privatnim činom (Berger, Luckmann): to je slom magijsko-sakralnog sustava tumačenja svijeta, ali ne isključuje antropološko poticanje u traženju iskustva ‘korjenito drugog’ (Acquaviva).”²⁸ Kao posljedicu sekularizacije Jukić navodi *flowering* osobne religioznosti. Sklonivši se od nadmoći “sekularizacije u ljudsku dušu, religija je postala nešto izričito subjektivno, pa ustaljena vjerovanja ustupaju mjesto osobnim tumačenjima. Ta nova religija je ponajprije privatna, prisna, skrivena, unutarnja, društveno nevidljiva jer nema nikakva uporišta ni u sakralnim društvenim ustanovama, niti u zaokruženim misaonim sustavima. Moderna religioznost je postala predmetom izbora, nerijetko oblikovana po vlastitu ukusu ili čak zahtjevu i hiru, a ne zajedničkim vjerskim odgojem.”²⁹ Posljedice sekularizacije vidljive su i u vanjskim znakovima pripadnosti određenoj religiji.³⁰

POTEŠKOĆE U MJERENJU RELIGIOZNOSTI

Dugo vremena sociologija religije je bila isključivo u funkciji mjerenja samo nekih segmenata religiozne prakse. U svojim počecima sociologija religije bavila se istraživanjem crkvene religioznosti, a crkvenost se mjerila indikatorima participacije u crkvenim obredima. Takvo reduciranje istraživanja sociologije religije Jukić naziva razdobljem “sociografske eufrije”.³¹ Istraživalo se samo ono što se je moglo kvantitativno brojiti, mjeriti i grafički prikazati. Ovakav pristup fenomenu religioznosti nije ni izdaleka pružao mogućnosti za dublju analizu, čak niti samo pojavnog fenomena religioznosti. S vremenom su sociolozi sve više bili suglasni da je nužno preispitati tradicionalne pristupe religioznosti i tražiti nove indikatore koji će omogućiti sveobuhvatniji uvid u složeni proces religioznosti koji doživljava jedna osoba. Problem je mjerenja religioznosti što radimo s “objektom” koji ima više dimenzija i što u svakoj može biti više pod-dimenzija, primjerice u vjerovanju.³² Za višedimenzionalni pristup pojmu religioznosti u empirijskom istraživanju, treba istaknuti Lenskog i Fukuyamu. Oni su, naime, uveli četiri dimenzije: kognitivnu (religiozno znanje), kultnu (ritual), vjerničku (vjerovanje) i pobožnu (iskustvo). U istraživanju su došli do zaključka da su sve četiri dimenzije međusobno povezane i da su različito povezane sa sociodemografskim korelatima.³³ Ipak,

najznačajniji doprinos u uočavanju tipologije religioznosti postavio je Charles Glock. On nalazi da unutar religije postoje četiri dimenzije: religiozno iskustvo, obred, ideologija i etičke posljedice, kojima je poslije pridodana i peta dimenzija, spoznajna, koja mjeri znanje vjernika o bitnim porukama njihove religije.³⁴ Uslijedilo je stalno povećavanje broja novih indikatora. Najdalje su otišli M. B. King i R. A. Hunt. Oni su utvrdili jedanaest indikatora religioznosti.³⁵

Novi pristup fenomenu religioznosti kroz različite dimenzije zahtijevao je i složenije metode i pomagala u obradi statističkih podataka. Iako danas u sociološkim istraživanjima postoje sve savršeniji parametri u mjerenju stupnjevitosti i dinamičnosti religioznosti, ostaje i dalje problem kako mjeriti ono što je u sebi "nemjerljivo". "Empirijske metode istraživanja ne pridonose mnogo razumijevanju tako složenog predmeta istraživanja kao što je čovjekova religioznost (Wilson), kao što ne mogu učiniti mnogo ni u drugim područjima duha – na primjer u umjetnosti. Religioznost je suviše suptilna kategorija koja višestruko zadire u najdublje slojeve ljudskog bića da bi bila mjerljiva uobičajenim metodama, primjerice anketom."³⁶ Štoviše, "postoji opasnost da se upotrebom neprimjerenih metoda vjerski doživljaj omalovaži, krivotvori, zloupotrijebi i oskvrne."³⁷

ODNOS ISTRAŽIVAČA I PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Mnogi sociolozi, među kojima i Jukić, upozoravaju na važnost uloge samog sociologa odnosno istraživača u procesu istraživanja. Postoji jedna zakonitost koja je u sebi proturječna, a istodobno neizbježna. Naime, istraživač se treba potpuno uživjeti u predmet istraživanja i, u isto vrijeme, ostati distanciran kako bi mogao biti krajnje objektivan. Sociolog se ne smije ponašati "kao vjernik, barem dok ispituje svoj predmet zanimanja, jer bi tim činom prestao biti sociolog. S druge strane, od njega se traži da istinski i do kraja razumije ono što vjernici osjećaju i iskazuju. Zato je sociolog izložen osobnom procijepu: mora u isti mah biti nepristran i dobrohotno suživljen s religioznošću vjernika koje istražuje."³⁸ Iz gore rečenog proizlazi da ima više važnih čimbenika o kojima ovisi uspjeh i vjerodostojnost dobivenih rezultata. Zahtijeva se ozbiljnost i nadasve stručnost u pristupu tako složenom procesu kao što je to religioznost.

Svjesni objektivnih i subjektivnih okolnosti u kojima pristupamo ovom istraživanju, slijedimo iskustvo prethodnika i novih dostignuća na ovom području kako bismo

što cjelovitije pristupili objektu istraživanja. S obzirom da u Hrvatskoj još uvijek nemamo jedno sustavnije istraživanje religioznosti adolescenata, poteškoće su još veće. Stoga je ovo pionirski posao u koji se upuštamo, imajući u vidu kako je vjera, prije svega, unutarnji odnos pojedinca prema Bogu (svetom) koji zahvaća najdublje slojeve čovjekove nutrine, koji su ponekad nedohvatljivi i najpreciznijem instrumentariju.

s. Valentina Blaženka Mandarić
Teorijski pristup istraživanju

DIMENZIJE RELIGIOZNOSTI

Američki sociolozi Glock i Stark polaze od pet temeljnih dimenzija koje su svojstvene svakoj religiji: *vjеровanje, praksa, spoznaja, iskustvo, pripadnost*. Ovih pet dimenzija ostalo je do danas polazišni okvir u empirjskim istraživanjima religioznosti. Talijanski sociolog Pace smatra da su ovih pet dimenzija jedna od druge neovisne i zato su primjerene za faktorsku analizu.³⁹ Iako klasičnih pet dimenzija ostaju i dalje temeljni okvir istraživanja, neki sociolozi ovisno o specifičnosti istraživanja, socio-kulturnom ambijentu, pridodaju nove indikatore ili pak raščlanjuju jednu u dvije dimenzije.⁴⁰ Iako sociolozi tvrde kako niti ovih pet (šest) dimenzija ne iscrpljuju svu slojevitost fenomena religioznosti, ipak prevladava mišljenje da su ovih pet dimenzija međusobno neovisne, a iz toga onda slijedi da metodološki pristup može biti samo multidimenzionalan.⁴¹ Multidimenzionalni pristup uključuje nužnost komplementarnog pristupa drugim društvenim znanostima u analizi fenomena religioznosti: psihologije, pedagogije, antropologije, teologije, povijesti, filozofije, fenomenologije, itd.

Ukratko naznačujemo temeljne odrednice navedenih religijskih dimenzija.⁴²

RELIGIJSKO VJEROVANJE

Religijskim vjеровanjem općenito se smatra "skup stavova pojedinca spram nekog višeg bića ili moći, shvaćene kao transcendentne ili tajanstvene" (...). "Osim te 'vertikalne' konotacije, religijsko vjеровanje može označavati i kompleks dogmi ili vjerskih istina, prihvaćenih kao nužna (pravovjerna) potkrepa pristajanja uz neko transcendentno načelo, koje može biti shvaćeno kao personalno biće, kao imanentna sila ili moć, kao red i jedinstvo svega stvorenog ili 'točka bijega' iz zakona bola što vlada u zemaljskom svijetu."⁴³ Ključna riječ u religijskom vjеровanju je odnos između čovjeka i nadnaravnog bića. Cjelokupna vizija i doživljavanje stvarnosti proizlazi iz tog odnosa. Evo neko-

liko, prema Acquavivi, varijabli koje se najčešće koriste kada se želi utvrditi dimenzija vjerovanja. To su: vjerovanje u neko nadljudsko biće-moć; ime koje se pripisuje tom entitetu; stupanj vjerovanja u taj entitet; vjerovanje u taj entitet u društveno-kulturnom kontekstu s obzirom na ispitanika (katolik, protestant, pravoslavni...); posljedice vjerovanja: o zlu i opravdanosti zla (teodiceja), o spasenju; o postanku svemira, postojećem društvenom poretku, itd.⁴⁴ Kada je riječ o vjerovanju, onda treba istaknuti da je ono osobno, različito i u najdubljim izričajima nesvedivo pod empirijsku dokazivost. Čovjek vjeruje slobodno i vjeruje u ono što smatra istinom. Vrlo je teško podvrći mjerenju stupanj vjerovanja, jer je riječ o osobnom stavu prema nekom nadnaravnom biću. Sociološkim istraživanjima došlo se do zaključka da je vjerovanje "jače" od religijske prakse i osjećaja izričite pripadnosti.⁴⁵ Naime, pojedinac može vjerovati, iako to ne pokazuje javnim iskazivanjem kroz vidljivo prakticiranje crkvene prakse. Sve je uočljivija razlika između hijerarhijskog poretka sadržaja religijskog vjerovanja što ga postavlja Crkva ili druga religijska zajednica od one koju pojedinac sam određuje. Istraživanja također pokazuju kako pojedinci koji sebe nazivaju nevjernicima u praksi ipak pokazuju određene znakove vjerovanja. U empirijskom istraživanju vrlo je teško razlučivati što je pojedinac osobno doživio od onoga što je socijalizacijom primio.

RELIGIJSKO ISKUSTVO

Religijsko iskustvo je najintimnije povezano s pojmom svetoga, te sadrži najdublji odnos pojedinca spram svetomu. Religijsko iskustvo je najdublji doživljaj svetog kao onog što je izvan nas – transcendentnog. Riječ je o susretu s Drugim u različitim životnim situacijama. Posljedica takvog susreta neizbježna je promjena unutar osobe koja ga je doživjela. Od tog trenutka, osoba doživljava cjelokupnu zbilju u jednom posebnom svjetlu: mijenja dotadašnje stavove, usvaja nove vrednote, gradi nove odnose, itd. Acquaviva upozorava da iskustvo svetog može kod pojedinca oblikovati različite stavove i pobuditi različite oblike manipulacije samim svetim. Sve, dakle, ovisi o tome kako pojedinac shvaća ono što se pred njim pojavljuje kao bezuvjetno Drugo. On različite modalitete svodi na dvije temeljne skupine: sveto kao imanentno i sveto kao transcendentno.⁴⁶ Kada sociolozi ističu poteškoće na koje nailaze u mjerenju religioznosti, onda posebno misle na religiozno iskustvo. Ono se događa u najdubljim slojevima čovjekova bića i zahvaća njegovu afektivnu, kognitivnu i djelatnu di-

menziju. Wach ukazuje na temeljne kriterije kojima razlikujemo religijsko iskustvo od svih drugih iskustava. Religijsko se iskustvo "određuje u odnosu na neku 'posljednju zbilju' do te mjere da se od strane posljednjega obilježava kao zahvaćanje koje traži odgovor. S ljudske strane odnos s posljednjom zbiljom zahvaća čitavu ljudsku osobnost, od intelektualne do čuvstvene razine, tako da religiozno iskustvo predstavlja jedan svoj tipični intenzitet."⁴⁷ U zadnje vrijeme na području sociologije, a i drugih znanosti, puno se govori i piše o *eklipsi* (nestanku) svetog u suvremenom društvu i o posljedicama za suvremeno društvo.⁴⁸ Eliade govori o pojavi areligioznosti u suvremenom društvu. Moderni čovjek teži k slobodi koju misli postići ako eliminira i zadnjeg boga. Taj isti čovjek proizlazi od "*homo religiosus*".⁴⁹ No, on u sebi nosi tragove religioznog. Ono čega se želio osloboditi, odjednom ga ponovno opsjeda. Mistični oblici, različiti oblici sinkretizma, okultizma, ukazuju da se suvremeni čovjek ne uspijeva distancirati od sakralne interpretacije svijeta. Stoga će Luckmann zaključiti da se opadanje ili čak nestajanje nekih religioznih oblika ne može poistovjetiti s nestankom religije. Dapače, Luckmann, drži da se rađaju nove religije koje nalaze svoje simbolične oblike u viziji svijeta koja uključuje minimum transcendentnog.⁵⁰ Danas "najraširenija stajališta među današnjim sociolozima o značenju i prisutnosti svetoga u današnjem društvu, u konačnici, savjetuju određenu razboritost u potvrđivanju nestanka svetoga (sakralnoga) budući da su uvijek prisutne druge strukturalizacije značenja svijeta koje vrši istu funkciju koju vrši i sakralnost (svetost)."⁵¹ Za mjerenje religioznog iskustva Acquaviva nudi četiri tipa varijabla kojima se može dohvatiti barem ono što je metodičkom instrumentariju dohvatljivo.⁵²

RELIGIJSKA PRAKSA

Religijska praksa bila je predmet sociologije religije od njenih početaka. Danas, kada se primjenjuje višedimenzionalan pristup fenomenu religioznosti religiozna praksa ne zauzima prioritarno mjesto, ali još uvijek predstavlja važan pokazatelj u iskazivanju religioznosti. To posebno vrijedi za religije s jakom institucionalnom strukturom. Religijska ponašanja izražavana kroz različite oblike religijskih obreda lako podvrgavamo statističkoj obradi. Međutim, poteškoće nastaju kada želimo interpretirati različite kultne obrede i religiozna ponašanja, posebno ako se vodi računa o odnosu religioznog vanjskog ponašanja s unutarnjim stavovima. Teško je mjeriti koliko je prakticiranje religijskih obreda plod osobnog uvjerenja ili pak posljedica socijaliza-

cije i tradicionalnih naslaga koja su s vremenom postala sastavni dio određene kulture.

Acquaviva upozorava na važnost razlikovanja unutar crkvene prakse na vanjsku i unutarnju. "Unutar dva krajnja ideala vanjske i unutarnje prakse nalazi se kontinuitet uzduž kojeg se mogu smjestiti danas sve mnogobrojniji prijelazni oblici religijskog sudjelovanja."⁵³ Za naše istraživanje religijska praksa ima i dodatno značenje. Kroz sudjelovanje u religijskim obredima može se, barem jednim dijelom, mjeriti i stupanj pripadnosti (crkvenosti). U procesu ritualnosti važno je uočiti bipolarnost: s jedne strane, imao instituciju (službenike) koja propisuje kodeks religijskog ponašanja određenom obredu, dok su na drugoj strani oni koji pasivno sudjeluju u samom obredu. Njihovo sudjelovanje ili nesudjelovanje u propisanim obredima indikator je njihove identifikacije s istom institucijom. Acquaviva nudi slijedeće varijable za empirijsko istraživanje:

1) sudjelovanje u obredima i službama Božjim koje religijska vlast skupine o kojoj je riječ smatra službenima (misa za katolike, nedjeljna služba za razne protestantske crkve, molitva za muslimane, obredi na sabbat za Židove);

2) sudjelovanje u obrednoj praksi koja se ne mora nužno odvijati u javnim oblicima i na javnim mjestima (obiteljska molitva);

3) sudjelovanje koje je 'nevidljivo' i osobno, a pripadaju mu sve djelatnosti povjerene inicijativi pojedinca, kao što je izricanje molitvi, čitanja religijskog obilježja, meditacije nad svetim knjigama ili privatne asketske prakse.

Ono što je najteže mjerljivo u crkvenoj praksi svakako je motivacija za sudjelovanje u pojedinim obredima: je li riječ o unutarnjoj potrebi ili prepoznatoj vrijednosti, ili je samo riječ o tradicionalnom kao znaku pripadnosti određenoj kulturi?! Današnji sociolozi upozoravaju na vidljivi pomak u suvremenim društvima s društvene religioznosti na subjektivnu religioznost, a ona teško podliježe jednostavnoj statističkoj obradi. Pojedinci, posebno mladi, žive religioznost na jedan *implicitan* način. Stoga statistički podaci koji ukazuju na određeni postotak onih koji sudjeluju u vanjskim obredima ne mogu biti mjerodavni za prosuđivanje unutarnjih težnji pojedinca za religioznim iskustvom. Kod mladih je u porastu tendencija za neinstitucionalnom religioznošću, što u "metodologiji istraživanja zahtijeva nove instrumentarije za mjerenje tih često fluidnih i društveno slabo vidljivih realnosti."⁵⁴

U mjerenju određenog kvantuma vjerskog znanja važno je ponajprije uočiti dva različita pristupa svetom. Prvi se temelji na osobnom iskustvu svetog (misticizam), dok se drugi sastoji u znanju određenog broja formula i definicija koje su sistematizirali stručnjaci – teolozi. Osobno iskustvo najčešće se ne poklapa u svim dimenzijama s institucionalnim učenjem, dok se drugo sastoji u prihvatanju službenog učiteljstva o temeljnim stvarima vjere. Posjedovanje cjelovitog znanja oduvijek je bio privilegij specijaliziranih u Crkvi (biskupa, svećenika, teologa), dok većina vjernika raspolaže s djelomičnim znanjem ili ima krive pojmove o temeljnim dogmama vjere.⁵⁵ U suvremenom društvu u kojem je pluralizam postao “stil” mišljenja i sama religijska orijentacija doživjela je temeljne promjene. Više nema čvrste sigurnosti u posjedovanju “isključive istine”. To posebno vrijedi za mlade koji se ne zadovoljavaju zadanom istinom, nego poput mozaika slažu svoju istinu uzimajući ono što im se čini najbliže njihovim unutarnjim interesima. Suton tih unutarnjih sistematiziranih izvora religijskog znanja “izazvao je cijepanje i relativizaciju motrišta u religijskom polju, dovodeći do rastrojbe kolektivnih *etos*a i stvaranja usitnjenog i fragmentarnog religijskog znanja koje si svaki pojedinac nastoji stvoriti skupljajući iz različitih informacijskih izvora (Crkve kojoj pripada, masovnih medija, osobne kulture).”⁵⁶ Danas imamo situaciju da se na religijskom polju spaja ono što je nekad bilo nespojivo (sinkretizam). Mozaik vjerovanja u sebi odražava mnoštvo religijskih polja, ali ni u jednom od njih mladi ne prepoznaju određeni religijski identitet. Niti osjećaju potrebu dijeljenja ili suprostavljanja jednog spram drugog. Naprotiv, u razlomljenosti traže jedinstvo i cjelovitost.

Vrlo je teško podvrgnuti metodičkom instrumentariju stupanj religijske spoznaje i mjeriti ga izražavajući to brojčanim iznosom: problem je što je danas teško ustvrditi onu minimalnu “dogmatsku jezgru” koju možemo smatrati minimumom ili standardom za određivanje određene stupnjevitosti na ljestvici religijske spoznaje. Barem kao vanjski okvir, koji može poslužiti za orijentaciju, Acquaviva nudi “četiri idealne stranice” četverokuta: spoznaja o čovjekovom podrijetlu, spoznaja o zagrobnom životu, spoznaja o podrijetlu svemira, spoznaja o podrijetlu dobra i zla.

RELIGIJSKA PRIPADNOST

Religijska pripadnost zapravo je identifikacija s institucijom koja je legitimni nositelj religioznog identiteta (Crkva). Mjerenjem religijske pripadnosti želi se oslikati mreža odnosa kroz koju se može vidjeti intenzitet povezanosti sa službenom institucijom. U sociologiji se danas koristi izraz "osjećaj odanosti" službenoj religijskoj instituciji.⁵⁷ U promatranju odnosa koje pojedinac ostvaruje s institucijom stvara se jedna ljestvica jasne stupnjevitosti. Pripadati određenoj zajednici (skupini) uključuje prihvaćanje određenih normi, zakona, oblika ponašanja koji su izvanjski pokazatelji pripadnosti i, stoga, u sebi mjerljivi.

Ono što sociologa zanima, više od brojčanih iskaza, unutarnja je motivacija pojedinca za pripadnost određenoj religijskoj instituciji. Ona se proteže od kolektivne svijesti pripadnosti određenoj religijskoj skupini do određene koristi koja se ostvaruje u zauzimanju određenog društvenog statusa (karijere ili pak materijalnih dobara). Ovaj formalno-vanjski oblik pripadnosti često ne odgovara unutarnjem uvjerenju pojedinca (posjedovanje krsnog lista ne mora značiti određeni stupanj pripadnosti). Također, ponekad povijesne okolnosti (vrijeme određenih društvenih kriza, ratovi, prirodne katastrofe) mogu uzrokovati jačanje kolektivne svijesti što se manifestira kroz određene javne obrede ili nošenje određenih vjerskih simbola (primjer krunice za vrijeme rata u Hrvatskoj). Zatim, treba ukazati na odnos religioznosti i etniciteta. To je izraženo ne samo u postkomunističkim zemljama, nego u većini srednjoistočnih europskih zemalja. Ti narodi su u povijesti, upravo religijom i religijskim pripadanjem, izražavali i vlastiti kulturno-nacionalni identitet. U Hrvatskoj je također Crkva (vjera) bila nositeljica i čuvarica kulturno-nacionalnog identiteta hrvatskog naroda. Vjera je u tim povijesnim razdobljima bila "obrambeni sustav" i znak prepoznavanja. U Hrvatskoj, u sadašnjem prijelaznom razdoblju, uloga Crkve kao nositeljice kulturno-nacionalnog identiteta pomalo gubi na intenzitetu.

U ovom istraživanju ćemo analizirati moralnu dimenziju, a ne vjersko znanje kao zasebnu dimenziju, iako je ona implicitno uključena u drugim dimenzijama.

TEORIJSKI OKVIR
↓
ISTRAŽIVANJA

SOCIO-KULTURNI AMBIJENT ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje je provedeno sedam godina poslije demokratskih promjena u Republici Hrvatskoj (1997.). U tom razdoblju odvijali su se događaji koji imaju svoju povijesnu težinu. Republika Hrvatska postigla je svoju neovisnost i na tom putu prošla kroz iskustvo višegodišnjeg nametnutog joj rata. Svi ti tranzicijski događaji ostavili su duboke tragove u svijesti svih građana, pa i naših ispitanika.

Društveno-kulturno ozračje ima primarni utjecaj na pojedinca koji u njemu živi. Osoba je bitno obilježena ozračjem u kojem odrasta, a to na poseban način vrijedi za mlade koji su u procesu sazrijevanja i formiranja identiteta. Adolescencija kao životno razdoblje ima svoje određene konstante koje su prepoznatljive kod svih adolescenata, ali pod utjecajem različitih društveno-kulturnih čimbenika, koji se razlikuju od sredine do sredine, ona je i svojevrsan arhipelag. Adolescenti koji žive u Splitu razlikuju se od adolescenata u Osijeku; ili adolescenti u Sisku od adolescenata u Puli itd. Predmet našeg istraživanja su adolescenti koji žive u Zagrebu i njegovoj široj okolici. Što to podrazumijeva u našem istraživanju?

Zagreb je glavno kulturno, gospodarsko i političko središte Republike Hrvatske. To je tipičan srednjoeuropski grad sa svim obilježjima takvog središta. U Zagrebu se nalazi stoljetna riznica cjelokupne nacionalne povijesti i kulture; to je i stjecište svih suvremenih društveno-kulturnih zbivanja u Europi i sva ta društvena gibanja imaju snažan utjecaj i na mlade. Adolescenti koji žive u Zagrebu u dodiru su sa trendovima koji obilježavaju zapadne kulture. Kao glavno kulturno središte Zagreb pruža mladima više prostora, sadržaja i mogućnosti u ispunjavanju njihovih potreba, želja i očekivanja. Sve to ukazuje da adolescenti u Zagrebu imaju specifičnu notu po kojoj se razlikuju od svojih vršnjaka iz drugih dijelova u Hrvatskoj, s jedne strane, i mnoge sličnosti s adolescentima iz susjednih europskih zemalja, s druge strane. Stoga ćemo se u analizi rezultata pozivati na europska istraživanja religioznosti kod adolescenata i mladih.

OPRAVDANOST SOCIOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA ADOLESCENATA

Postoji nekoliko uporišta u kojima možemo tražiti opravdanje za empirijsko istraživanje fenomena religioznosti kod adolescenata u gradu Zagrebu. Sociološko-religiozno istraživanje nije *a priori* odlučujući čimbenik za uspješan pastoralni rad, ali ono nam na znanstvenoj razini i znanstvenom ozbiljnošću, kako to proizlazi iz metode istraživanja, pokazuje stvarnu religioznu situaciju.

Nalazimo se u specifičnom razdoblju u kojem je sekularizacija jedan od ključeva interpretacije religije i religioznosti. S jedne strane, govori se o reduciranju svetoga i tumačenju cjelokupne kulture kroz imanentnu dimenziju. S druge pak strane, jake su tendencije koje ukazuju na prisutnost religiozne dimenzije, iako u različitim oblicima, koji su ponekad u suprotnosti sa službenim, institucionalnim, oblicima religije. "U tom smislu značenje religioznog, otvorenost Transcendentnom, 'potpuno drugačijem' prepoznatljivi su u mnogim znakovima suvremenog društva."⁵⁸ Stoga je važno analizirati složenu dinamiku koja se događa na području religioznog u suvremenim društvima, napose u hrvatskom društvu.

Polazeći od činjenice da sociologija religije na hrvatskim prostorima još uvijek nije dostigla razinu mnogih europskih država, svako istraživanje, pa i parcijalno kao što je naše, može biti mali pomak na tom području. Bilo je i do sada nekoliko značajnih istraživanja o religioznosti mladih,⁵⁹ ali su imali svoj specifikum uvjetovan društveno-političkom situacijom onog vremena, napose istraživanja za vrijeme komunističkog sistema. "Deklarirani marksizam kod svih istraživača krio je vrlo udaljene, a ponekad i protivne polazne koncepte koji su se, više ili manje, marksistički impregnirali."⁶⁰ U svim istraživanjima bila je prepoznatljiva "marksistička paradigma".

Sada, kada je nova društveno-politička situacija stvorila temeljne uvjete za slobodan pristup istraživanju bilo kojeg fenomena, smatrali smo da je korisno i potrebno provesti empirijsko istraživanje o religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca. Godine 1998. objavljeni su rezultati istraživanja *Vjera i moral u Hrvatskoj* na općoj populaciji.⁶¹ Sociološko istraživanje religioznog ponašanja adolescenata u gradu Zagrebu može dati, ako ne cjelovit, barem djelomičan uvid u fenomen religioznosti kojeg sociologija religije na području Hrvatske još uvijek nema.

Iako je istraživanje ograničeno na adolescente u Zagrebu, njegovi rezultati mogu biti važno polazište u analizi i interpretaciji religioznosti adolescenata na širem hrvatskom području.

Gledajući s pastoralnog aspekta, sociološko istraživanje otvara put interdisciplinarnom pristupu fenomenu religioznosti. Svako sociološko istraživanje na području religije otvara prostor za suradnju između teologa, sociologa i psihologa, pedagoga, antropologa, itd. Suradnja je veoma važna jer sociologija može dati svoj doprinos u mjerenju intenziteta, ekstenziteta, frekventnosti i oblika religije i religioznosti u određenom društvu, što predstavlja važan doprinos pastoralnoj teologiji i praktičnoj teologiji uopće.

UPITNIK

U istraživanju je korišten instrument anketnog upitnika sastavljen od 325 varijabla. Korištena su 324 pitanja zatvorenog tipa, i jedno otvorenog. Upitnik je podijeljen u tri dijela. U prvom dijelu pitanja se odnose na temeljne socio-demografske podatke o ispitanicima (nezavisne varijable). U drugom dijelu je blok pitanja koji se odnosio na životni okvir adolescenata (vrednote, slobodno vrijeme, smisao života i odnos prema budućnosti). Treći, najopširniji dio, sadrži pitanja koja se odnose na pet dimenzija religioznosti (religijska praksa, moral, religijsko iskustvo, vjerovanja, religijska pripadnost). Upitnik je provjeren pilot istraživanjem u Gimnaziji Tituša Brezovečkog u kojem smo se uvjerali da ispitanici nisu imali nikakvih poteškoća niti nejasnoća u odnosu na upitnik.

UZORAK I NAČIN IZBORA ISPITANIKA

Istraživanje je provedeno u 26 zagrebačkih srednjih škola, na uzorku od 904 adolescenta (srednjoškolca). Zagrebačkih 49545 srednjoškolaca čini 24,5% od ukupne populacije srednjoškolaca u Hrvatskoj. Uzorak je stratificiran slučajno po kriteriju ravnomjerne zastupljenosti učenika iz četiri profila srednjih škola: gimnazija (opće i klasične), četverogodišnja srednja škola, trogodišnja srednja škola i umjetnička škola.

TVRDNJE	Frekvencije	%
I. Gimnazija Zagreb	36	4,0
II. Gimnazija Zagreb	38	4,2
V. Gimnazija Zagreb	39	4,3
Gornjogradska gimnazija	40	4,4
Gimnazija Tituša Brezovečkog	40	4,4
Klasična gimnazija	39	4,3

Tablica 1.
Škole u kojima je provedeno istraživanje

Tablica I. (nastavak)

TVRDNJE	Frekvencije	%
X. Gimnazija	41	4,5
XI. Gimnazija	41	4,5
Nadbiskupska klasična gimnazija	23	2,5
Ženska opća gimnazija Družbe sestara milosrdnica	23	2,5
Upravno i birotehnička škola	41	4,5
Srednja škola "Sesvete"	40	4,4
Škola za medicinske sestre Vinogradska	18	2,0
Škola za medicinske sestre Mlinarska	14	1,6
Prva ekonomska škola	40	4,4
I. tehnička škola	40	4,4
Tehnička škola Ruđer Bošković	41	4,5
Kemijska i geološka tehnička škola	17	1,9
Hoteljersko-turistička škola	42	4,7
Škola za tekstil, kožu i dizajn	43	4,8
Drvodjeljska škola	39	4,3
Industrijska strojarska škola	40	4,4
Obrtnička škola za osobne usluge	38	4,2
Ugostiteljska škola u Zagrebu	40	4,4
Škola za primijenjene umjetnosti i dizajn	39	4,3
Glazbena škola Vatroslav Lisinski	9	1,0
UKUPNO	904	100,0

U gimnazijama koje pohađa 15642 učenika, anketirano je 366 učenika što je 2,3% od ukupnog broja gimnazijalaca. U četverogodišnjim strukovnim školama koje pohađa 20743 srednjoškolca, anketirano je 412 učenika što iznosi 2,0% od ukupnog broja spomenutih srednjoškolaca. U trogodišnjim strukovnim školama koje pohađa 4883 srednjoškolca, anketirano je 77 učenika što iznosi 1,6%, i u

umjetničkim školama koje pohađa 1770 učenika, anketirano je 48 učenika što iznosi 2,7% od ukupnog broja polaznika.

U odabiru škola po profilima vodilo se računa o teritorijalnoj zastupljenosti svih dijelova grada u kojima su smještene srednje škole. Odabir učenika u pojedinim školama bio je slučajan. Da bismo zadovoljili kriteriju dobne zastupljenosti, odabrali smo isti broj ispitanika iz svakog razrednog odjeljenja. Ako je dotična škola imala 5 odjeljenja prvih razreda, birana su 2 učenika iz svakog odjeljenja; ako ih je bilo 10, biran je po jedan učenik iz svakog odjeljenja. Tako i kod drugog, trećeg i četvrtog razrednog odjeljenja (10+10+10+10). Ovaj kriteriji primjenjivao se u gimnazijama i 4-godišnjim srednjim školama, a u trogodišnjim srednjim školama iz prvoga i drugog razreda birano je po 13 učenika, a iz trećeg 14 (13+13+14). Ispitanike je odabrao pedagog ili psiholog škole, slučajno, po abecednom redu ili po rednom broju u imeniku.

PRIKUPLJANJE PODATAKA

Istraživanje je provedeno metodom pismenog anketiranja u 26 srednjih škola u Zagrebu. Upitnik se sastojao od 85 pitanja koja su razrađena u 325 varijable. Anketiranje učenika trajalo je 60 minuta, proveo ga je istraživač osobno. Vrijeme anketiranja određivala je pojedina škola, vodeći računa da se ne narušava tijek redovite nastave. Ispitanici su u svim školama pokazali visok stupanj zainteresiranosti za problematiku kojom se bavi istraživanje. Vrijedno je naglasiti da nije bio nijedan nevaljani anketni list - svi su bili uredno popunjeni. Nije zamijećen nikakav otpor od strane ispitanika, naprotiv, bili su otvoreni za suradnju pa su eventualne nejasnoće za vrijeme anketiranja bile lako i brzo uklonjene. U organiziranju i izvođenju istraživanja naišli smo na puno razumijevanje i suradnju ravnatelja, pedagoga i psihologa škola s kojima smo surađivali u pripremi i provođenju istraživanja.

HIPOTEZE, CILJ I SVRHA ISTRAŽIVANJA

Hipoteze

- 1) Religioznost adolescenata u suvremenom društvu ne temelji se na dogmama, na prijanjanju uz stavove i kult određene religije, nego na subjektivnom doživljaju religioznog.
- 2) Adolescenti u visokom postotku izražavaju vjersku pripadnost, ali ne prihvaćaju u cijelosti ono što čini korpus vjerovanja, nego ga reduciraju po vlastitoj mjeri, te bi-

raju ono što im danog trenutka odgovara. Riječ je o selektivnom pristupu temeljnim istinama vjere.

3) Parcijalna (ili minimalna) pripadnost (krštenje, pričest, potvrda) prepoznatljiva je kod srednjoškolaca u sve manjem sudjelovanju u temeljnim liturgijskim činima (obredima): u molitvi, sakramentima, čitanju Biblije, u pučkim pobožnostima.

4) U moralnom ponašanju srednjoškolaca sve je naglašeniji subjektivistički pristup, posebno na seksualnom području, koji rezultira moralno-etičkim relativizmom i permisivnošću u odnosu na temeljna kršćanska moralna načela.

5) U odnosu adolescenata i Crkve prisutan je određeni paradoks. Adolescenti očekuju od Crkve i njenih službenika da se zauzima za temeljne principe; da svojim moralnim zakonima nadomjesti nedostatak društvenog *ethosa*, ali istodobno od strane Crkve ne prihvaćaju korekciju u osobnom ponašanju koje se sve više distancira od temeljnih kršćanskih načela.

6) Hrvatsko je društvo duboko obilježeno kršćanskom tradicijom i kulturom, unutar kojeg prevladava tradicionalno kršćanstvo s čvrstim institucionalnim oblicima religioznosti.

7) Iako adolescenti žive pluralizam "životnih opcija", pluralitet vrednota, društvenu nesigurnost u traženju smisla, pokazuju pozitivan stav prema temeljnim vrednotama, okrenutost prema budućnosti i vjeruju da život ima smisla.

Cilj i svrha

Cilj je istraživanja *analizirati odnos zagrebačkih srednjoškolaca prema nekim temeljnim životnim vrednotama i religioznosti kroz pet temeljnih dimenzija: religioznoj praksi, moralnoj dimenziji, religioznom iskustvu, vjerovanju i religioznoj pripadnosti na temelju empirijskog istraživanja te "oslikati" religiozni profil današnjeg srednjoškolca i otkriti što za njega znači biti religiozan.*

S obzirom na religioznost ispitivan je njihov odnos prema tradicionalnim oblicima religioznosti, konkretno prema religioznosti, vjeri odnosno crkvenosti življenoj u katoličkoj konfesiji unutar katoličke Crkve; te nekim elementima "nove religioznosti" koja je prepoznatljiva u interesu mladih za nove religiozne pokrete, ali i kroz cijeli niz kulturnih obrazaca koji u sebi integriraju ono što sa sobom nosi "moderna" ili već "postmoderna" kultura, a mladi su upravo njeni najtipičniji nosioci.

S obzirom na vrednote, ispitali smo njihov odnos prema relevantnim vrednotama kao što su opće ljudske vred-

note, odnos prema budućnosti, slobodno vrijeme, pitanje smisla ljudskog života.

Svrha istraživanja: Na temelju dobivenih rezultata pomoći pastoralnim djelatnicima i svima koji su odgovorni za pastoral i katehezu vrednovati dosadašnje pastoralne modele i istodobno stvarati nove pastoralno-katehetske programe u radu s mladima, posebno sa srednjoškolicima.

s. Valentina Blaženka Mandarić
Teorijski pristup istraživanju

SOCIODEMOGRAFSKA
OBILJEŽJA
ISPITANIKA

SREDNJOŠKOLCI⁶² U GRADU ZAGREBU

Školske godine 1997./98. u Hrvatskoj je 202587 srednjoškolaca pohađalo 1948 srednjih škola.⁶³ U istoj školskoj godini, u gradu Zagrebu, bilo je 49545 srednjoškolaca. Učenici srednjih škola pohađaju škole različitih profila, kao što se može vidjeti iz donjih tablica:

ŠKOLA	Razredna odjeljenja				Ukupno
	1. raz.	2. raz.	3. raz.	4. raz.	
Gimnazija	12688	12420	12277	12212	49597
Umjetnička škola	1240	1191	836	711	3978
Četverogodišnja strukovna škola	20799	20592	20439	19195	81025
Trogodišnja industrijska škola	10410	10602	10489		31501
Trogodišnja obrtnička škola	8172	8840	10283	157	27452
Programi za NSS	138	87	13		238
Posebni programi TEŠ	439	383	405		1227
Trogodišnja obrtnička škola VOB	3716	2816	1037		7569

Tablica 2.

Srednjoškolci u Hrvatskoj u šk. g. 1997./98.

ŠKOLA	Razredna odjeljenja				Ukupno
	1. raz.	2. raz.	3. raz.	4. raz.	
Gimnazija	3815	3891	3993	3943	15642
Umjetnička škola	476	496	417	381	1770
Četverogodišnja strukovna škola	5005	5005	5476	5257	20743
Trogodišnja industrijska škola	1594	1791	1733		5118
Trogodišnja obrtnička škola	1494	1595	1761		4883
Programi za NSS	49	33			82
Posebni programi TEŠ	166	147	176		489
Trogodišnja obrtnička škola VOB	328	301	189		818

Tablica 3.

Srednjoškolci u gradu Zagrebu u šk. g. 1997./98.

Ako usporedimo ukupan broj srednjoškolaca u Hrvatskoj s brojem srednjoškolaca koji pohađaju srednju školu u gradu Zagrebu, onda zagrebački srednjoškolci čine četvrtinu svih srednjoškolaca u Hrvatskoj. Za naše smo istraživanje odabrali uzorak od 904 ispitanika (srednjoškolca), što u odnosu na sveukupni broj srednjoškolaca u gradu Zagrebu čini 1,8%. S obzirom na spol, odnos je slijedeći: 439 muških ili 48,6% ispitanika, i 460 ženskih ili 50,9% ispitanika, 5 ili 0,5% nije odgovorilo.

DOBNA STRUKTURA ISPITANIKA

Za dobivanje ravnomjerne zastupljenosti svih životnih dobi koje obuhvaća adolescencija (od 14. do 19. godine), činilo nam se shodnim da za istraživanje u odabranim školama, izdvojimo po 10 učenika iz svakog odjeljenja u četverogodišnjim školama, ili 15 učenika iz svakog odjeljenja u trogodišnjim školama. Važno je pritom naglasiti da 14 i 15 godina odgovara 1. razredu; 15 i 16 godina odgovara 2. razredu; 16 i 17 godina odgovara 3. razredu i 18 i 19 godina odgovara 4. razredu.

Tablica 4.
Dobna struktura ispitanika

TVRDNJE	Frekvencije	%
14 godina	37	4,1
15 godina	221	24,4
16 godina	241	26,7
17 godina	225	24,9
18 godina	150	16,6
19 godina	22	2,4

Tablica 5.
Ispitanici po razrednim odjeljenjima

TVRDNJE	Frekvencije	%
1. razred	254	28,1
2. razred	239	26,5
3. razred	213	23,6
4. razred	189	20,9

Kako vidimo iz tablice 5 najmanji je broj ispitanih učenika koji pohađaju 4. razred. To je i razumljivo, jer u odabranom uzorku imamo trogodišnje strukovne škole, čiji program traje samo 3 godine.

ISPITANICI PREMA MJESTU ROĐENJA I MJESTU STANOVANJA

Većina ispitanika rođena je u gradu Zagrebu: 712 ili 78,7%, dok su 193 ili 21,3% rođeni u drugim županijama ili u inozemstvu. Iz podataka koje smo dobili može se uočiti određena demografska pokretljivost stanovništva. To je jednim dijelom bilo uvjetovano Domovinskim ratom u kojem je gotovo 1/3 stanovništva u Hrvatskoj, duže ili kraće vremensko razdoblje, mijenjala svoj stalni boravak. Mi u ovom istraživanju nismo istražili koliki je broj ispitanika imao ili još uvijek ima prognanički ili izbjeglički status. Svakako, zamjećuje se da najveći broj onih koji nisu rođeni u gradu Zagrebu, dolazi iz županija koje su bile najugroženije za vrijeme domovinskog rata ili pak iz susjedne Bosne i Hercegovine. Sve one koji su rođeni izvan Hrvatske smatramo rođenima u inozemstvu. Najveći broj njih dolazi iz Bosne i Hercegovine, ali i iz Njemačke jer su im roditelji na privremenom radu u toj zemlji.

Za mjesto boravka predvidjeli smo samo dvije mogućnosti: grad Zagreb i Županiju zagrebačku, vodeći pri tom računa da oni koji svaki dan pohađaju školu u gradu Zagrebu ne mogu dolaziti iz udaljenijih mjesta. Od ukupnog broja ispitanika njih 732 ili 81,0% stanuje u gradu Zagrebu, a 144 ili 15,9% izvan grada u širem području zagrebačke županije, a 3,1% nisu odgovorili.

TVRDNJE	Frekvencije	%
Zagreb	711	78,7
Županija zagrebačka	19	2,1
Županija krapinsko zagorska	4	0,4
Županija sisačko moslavačka	13	1,4
Županija karlovačka	4	0,4
Županija varaždinska	4	0,4
Županija koprivničko-križevačka	3	0,3
Županija bjelovarsko-bilogorska	5	0,6
Županija primorsko-goranska	4	0,4
Županija ličko-senjska	6	0,7
Županija virovitičko-podravska		
Županija požeško-slavonska	6	0,7
Županija brodsko-posavska	9	1,0
Županija zadarska	5	0,6
Županija osječko-baranjska	2	0,2
Županija šibensko-kninska	2	0,2
Županija vukovarsko srijemska	11	1,2

Tablica 6.
Ispitanici prema mjestu rođenja

Tablica 6. (nastavak)

TVRDNJE	Frekvencije	%
Županija splitsko-dalmatinska	6	0,7
Županija dubrovačko-neretvanska	1	0,1
Inozemstvo	76	8,4
Nije odgovorilo	13	1,4

ISPITANICI PREMA PROFILU ŠKOLE KOJU POHAĐAJU

Da bismo lakše organizirali i proveli istraživanje, odlučili smo se za četiri profila škola koje pohađa najveći broj srednjoškolaca u gradu Zagrebu: gimnazije, četverogodišnje strukovne škole, trogodišnje strukovne škole i umjetničku školu.

Tablica 7.
 Ispitanici prema profilu škole koju pohađaju

TVRDNJE	Frekvencije	%
Gimnazija	363	40,2
Četverogodišnja strukovna škola	414	45,8
Trogodišnja strukovna škola	79	8,7
Umjetnička škola	47	5,2
Nije odgovorilo	1	0,1

Najveći broj ispitanika pohađa četverogodišnju srednju školu 414 ili 45,8 %, zatim gimnaziju 363 ili 40,2% iz trogodišnjih strukovnih škola samo je 79 ili 8,7 % ispitanika i 47 ili 5,2 % ispitanika iz umjetničke škole.

NACIONALNA PRIPADNOST ISPITANIKA

Među ispitivanim adolescentima, njih 859 su Hrvati, što je 95,0% od ukupnog broja ispitanika, tako da se može govoriti o određenoj nacionalnoj homogenizaciji. Od ostalih nacionalnosti zastupljeni su: Srbi (5), Muslimani (5), Ukrajinac (4), Mađari (1) i Talijani (1). Zanimljiv je podatak da 3,2% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje, odnosno 29 srednjoškolaca.

Tablica 8.
 Nacionalna opredjeljenost ispitanika

TVRDNJE	Frekvencije	%
Hrvat	859	95,0
Srbin	5	0,6
Musliman	5	0,6
Ukrajina	4	0,5
Mađar	1	0,1
Talijan	1	0,1
Nije odgovorilo	29	3,2

RELIGIJSKA PRIPADNOST ISPITANIKA

Kako se moglo i očekivati, većina ispitanika izrazila je svoj religiozni identitet kao pripadnost katoličkoj Crkvi. Od ukupnog broja ispitanika, njih 801 ili 88,6% izjasnilo se katolicima. Odmah iza njih slijede ateisti, njih 51 ili 5,6%, te Jehovini svjedoci 16 ili 1,8% i neopredjeljeni 16 ili 0,6%, itd. U vrlo niskim frekvencijama slijede ispitanici pravoslavne vjere (2), Muslimani (6), Protestanti (2), Židovi (2), indiferentni (3), agnostici (2) i "vjere u sebe" (2). Indikativan je podatak da 29 ispitanika ili 3,2% nije odgovorilo na ovo pitanje. Razlozi su nepoznati. Na osnovi tablice 9, može se govoriti i o određenoj homogenosti u izražavanju religijske pripadnosti. Najveći se broj adolescenata u gradu Zagrebu osjeća katolicima. Značajan je i postotak adolescenata koji se izjašnjavaju ateistima.

TVRDNJE	Frekvencije	%
Katolik	801	88,6
Pravoslavne vjere	2	0,2
Musliman	6	0,7
Jehovin svjedok	16	1,8
Protestant	2	0,2
Židov	2	0,2
Ateist	51	5,6
Indiferentan	3	0,2
Agnostik	2	0,3
Vjera u sebe	2	0,2
Neopredijeljen	16	0,6
Nije odgovorilo	14	1,5

Tablica 9.
Religijska pripadnost
adolescenata

ADOLESCENTI I OBITELJ

Polazeći od činjenice da obitelj ima najvažniju zadaću u procesu sazrijevanja adolescenata i u cjelokupnoj socijalizaciji, htjeli smo doznati u kakvim su odnosima adolescenti s roditeljima. Danas je obitelj pod pritiskom svekolikih društvenih promjena koje izazivaju sveopću krizu obitelji, koja se onda odražava i na život adolescenata. Htjeli smo saznati s kime adolescenti trenutno žive. U zapadnim zemljama nije rijetkost da već u adolescentnoj dobi mladi napuste obiteljsku zajednicu i žive sami, iako još nisu ostvarili potpunu ekonomsku neovisnost.

Pitanje je glasilo: s kim trenutno živiš?

Tablica 10.
S kim ispitanici žive

TVRDNJE	Frekvencije	%
S roditeljima	722	80,0
S jednim od roditelja	115	12,7
Sam(a)	2	0,2
U đaćkom domu	37	4,1
S prijateljem ili prijateljicom	4	0,4
Drugo	17	1,9
Nije odgovorilo	7	0,8

Kako se vidi iz tablice 10, najviše adolescenata živi s oba roditelja, njih 722 ili 80% od ukupnog broja ispitanika. Značajan broj ispitanika živi s jednim od roditelja, njih 115, što je 12,7% (ili svaki deseti) od ukupnog broja. U upitniku nismo tražili da navedu razloge zašto žive samo s jednim roditeljem. Možemo na temelju nekih društvenih pokazatelja zaključiti da razlozi mogu biti: rastavljeni roditelji, smrt jednog od roditelja, odsutnost jednog od roditelja zbog zaposlenosti (rad u inozemstvu) i samohrana majka ili samohrani otac. Jedan, ne tako visok, postotak srednjoškolaca živi u đaćkom domu. To su, u većini slučajeva, oni koji dolaze izvan Zagreba. Onih koji već u ovoj dobi žive s partnerom ili partnericom, vrlo je mali postotak (oko 0,4%). Naime, svega 4 ispitanika se izjasnilo da žive s prijateljem ili prijateljicom. I u ovim slučajevima nije jasno je li riječ o partneru ili možda samo o zajedničkom podstanarskom mjestu. Jedan manji broj izjasnio se za oblik koji je u anketi stavljen pod "drugo". Takvih je 17 (1,9%). Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti da 174 ili 18,2% adolescenata, gotovo svaki peti ispitanik ne živi u potpunom obiteljskom zajedništvu što svakako ne smijemo zanemariti.

ODNOSI S RODITELJIMA

Zanimala nas je kvaliteta odnosa s roditeljima. Danas se u literaturi sve više ističe nestajanje "klasične napetosti" (sukoba generacija) između roditelja i djece. Adolescenti, kako pokazuju istraživanja, još su uvijek jako ovisni o roditeljima. Zbog produženog školovanja oni još dugo ostaju pod obiteljskim zaštitničkim plaštem. Također, istraživanja pokazuju kako dolazi do određene transformacije iz autoritarne obitelji u obitelj dijaloški usmjerenu.⁶⁴ Nema više sukoba generacija u razmjerima s konca 60-ih i sredinom 70-ih godina. Uočava se određeni ekvilibrij u uspostavljanju odnosa između djece i roditelja, što rezultira sve kasnijim napuštanjem roditeljske kuće.

Na prvi bi se pogled, mogao dobiti dojam da prevladavaju veoma dobri odnosi između roditelja i adolescenata. Međutim, rezultati ne pokazuju baš tako. Na naš upit: kako ocjenjuješ svoj odnos s roditeljima, njih 363 ili (40,8%) izjasnilo se da je taj odnos veoma dobar (izvrstan). U dobrim je odnosima s roditeljima 147 ili (16,3%) ispitanika. Svoje odnose ocjenjuju zadovoljavajućim 344 ili (38,0%) ispitanika. U prilično lošim odnosima s roditeljima živi 26 (2,9%) ispitanika.

TVRDNJE	Frekvencije	%
Veoma dobar (izvrstan)	371	41,0
Zadovoljavajući	340	37,6
Dobar	149	16,5
Prilično loš	27	3,0
Veoma loš	5	0,6
Nije odgovorilo	12	1,3

Tablica 11.
 Odnosi s roditeljima

Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da u Hrvatskoj postoji određena napetost između adolescenata i roditelja. Pretpostaviti je da je taj sukob potenciran brzim promjenama koje zahvaćaju hrvatsko društvo i velikim utjecajima koji dolaze sa Zapada posredstvom masovnih medija. Većina roditelja odgajana je u drukčijem društvenom sustavu i posjeduje drukčiju ljestvicu vrednota nego što ju imaju njihova djeca. Roditelji puno sporije prihvaćaju “nove trendove” i ne razumiju nova interesna područja svoje djece. Za mnoge adolescente njihovi roditelji nisu više osobe za identifikaciju, stoga, još uvijek mnogi roditelji ne uspijevaju uspostaviti usklađeni odnos sa svojom djecom, priznajući im status ravnopravnog sugovornika u međusobnom dijalogu. Bilo bi interesantno ispitati koji su glavni uzroci u međusobnom nerazumijevanju! Možda je i ekonomski status jedan od čimbenika koji na svoj način regulira odnose između roditelja i djece.

OBRAZOVANJE RODITELJA ISPITANIKA

Na temelju dobivenih rezultata može se naznačiti određena socijalna struktura u kojoj žive adolescenti u gradu Zagrebu.

Podaci nam govore kako je najveći broj ispitanika čiji su roditelji završili četverogodišnju srednju školu: 261 (28,9%) očeva i 311 (34,4%) majki. Višu naobrazbu posjeduje 101 (11,2%) očeva i 112 (12,2) majki, a fakultetsku naobrazbu steklo je 242 (26,8%) očeva i 214 (23,7%) majki. Najviši

Tablica 12.
 Obrazovanje roditelja
 ispitanika

TVRDNJE	Frekvencije		%	
	otac	majka	otac	majka
Bez škole	6	9	0,7	1,0
1-3 razreda osnovne škole	15	19	1,7	2,1
Potpuna osnovna škola	56	95	6,2	10,5
Dvo ili trogodišnja škola za KV ili VKV	156	90	17,3	10,0
Četverogodišnja srednja škola	261	311	28,9	34,4
Viša škola	101	112	11,2	12,4
Fakultet	242	214	26,8	23,7
Postignuti magisterij ili doktorat	48	45	5,3	5,0
Nije odgovorilo	19	9	2,1	1,0

akademski stupanj (magisterij ili doktorat) postiglo je 48 očeva (5,3) i 45 (5,0) majki. Samo osnovnu školu završilo je 56 (6,2%) očeva i 93 (10,5%) majki, dok je bez škole 0,8% roditelja. Iz dobivenih podataka proizlazi da je još uvijek znatan broj roditelja koji ne posjeduju potpunu osmogodišnju školu (5,5%). Stupanj naobrazbe razlikuje se između očeva i majki, i to u korist očeva.

SOCIJALNI STATUS RODITELJA ISPITANIKA

Da bismo mogli dobiti uvid u socijalnu strukturu obitelji iz kojih dolaze adolescenti, zanimalo nas je koji posao obavljaju njihovi roditelji.

Tablica 13.
 Radni status roditelja ispitanika

TVRDNJE	Frekvencije		%	
	otac	majka	otac	majka
Nikad nije bio/bila zaposlen	5	51	0,6	5,8
Samostalni poljoprivrednik	9	20	1,1	2,0
Radnik	357	416	39,5	46,4
Obrtnik	151	75	16,7	8,3
Stručnjak (liječnik, odvjetnik, profesor, učitelj i sl.) i slobodne profesije	169	219	18,7	24,1
Menadžer, direktor sa 10 zaposlenih	59	40	6,5	4,4
Menadžer, direktor sa više od 10 zaposlenih	51	19	5,6	2,2
Pripadnik vojnih ili policijskih snaga (bez podređenih)	14	5	1,5	0,6
Pripadnik vojnih ili policijskih snaga na zapovjednom mjestu	18		2,0	
Slobodna profesija (umjetnik, glazbenik)	16	7	1,8	0,8
Nije odgovorilo	55	52	6,1	5,8

Kako se vidi iz tablice 13, najveći broj roditelja ispitanika ima status radnika: 357 (39,5%) očeva i 416 (46,4%) majki, što se poklapa s brojem roditelja koji posjeduju srednju i stručnu spremu. Zatim slijedi broj onih koji spadaju u kategoriju stručnjaka, bilo da su liječnici, odvjetnici, profesori, učitelji, slobodne profesije 169 (18,7%) očeva i 219 (24,1%) majki. Zanimljivo je da su u ovoj kategoriji u prednosti žene (+5,4%) u odnosu na muškarce. Među roditeljima priličan je broj onih koji posjeduju vlastiti obrt: 151 (16,7%) očeva i 75 (8,3%) majki. Obrtničkim poslovima više se bave muškarci (+ 8,4%) što je i razumljivo s obzirom na narav posla. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da je relativno mali broj nezaposlenih roditelja (0,6% očeva i 5,8% majki). A između zaposlenih najviše ih je među radnicima, stručnjacima i obrtnicima. Zanimljivo je i znatan broj roditelja koji se bave menadžerskim poslom (6,5% očeva i 4,4 % majki). Treba naglasiti da su neka zanimanja još uvijek u začetku, jer su dobila mogućnost razvijanja tek s novim demokratskim promjenama. Zato je vjerojatno da će se ovaj broj vrlo brzo mijenjati.

Osim stupnja obrazovanja i zaposlenja roditelja, zanimalo nas je materijalno stanje obitelji iz kojih dolaze ispitanici kako bismo mogli vidjeti odražava li se materijalni status na religioznu strukturu ispitanika. Od ispitanika se zahtijevalo da napišu posjeduju li ili ne posjeduju navedene predmete. Kod navođenja određenih predmeta slijedili smo slijedeću logiku: navodili smo neke predmete čije posjedovanje ukazuje na prosječni materijalni status, a neposjedovanje na veoma nizak materijalni status, primjerice stroj za pranje rublja, televizor u boji, hladnjak. Također smo naveli predmete čije posjedovanje ukazuje na veoma visok materijalni status, primjerice: vikendica, stan u inozemstvu, veći čamac ili jahta, kompjuter.

TVRDNJE	Frekvencije		%		Nije odgovorilo	
	ne	da	ne	da		%
Televizor u boji	7	889	0,8	99,2	8	0,9
Satelitsku antenu	443	455	49,0	50,3	6	0,7
Kablovsku televiziju	618	276	68,4	30,5	10	1,1
Kompjuter	448	451	49,6	49,9	5	0,6
Vikendicu	471	430	52,1	47,6	3	0,3
Automobil	146	754	16,2	83,8	4	0,4
Video	135	765	14,9	84,6	4	0,4
HiFi	195	703	21,6	77,8	6	0,6

Tablica 14.
Materijalni status ispitanika

Tablica 14. (nastavak)

TVRDNJE	Frekvencije		%		Nije odgovorilo	
	ne	da	ne	da		%
Stroj za pranje rublja	22	880	2,4	97,3	2	0,2
Hladnjak	13	889	1,4	98,3	2	0,2
Mikrovalnu pećnicu	650	246	71,9	27,5	8	0,9
Stan u inozemstvu	831	63	92,0	7,0	10	1,1
Veći čamac ili jahtu	824	70	91,2	7,8	10	1,1

Faktorskom analizom dobili smo tri latentne dimenzije iz kojih se mogu jasno uočiti tri društvena sloja iz kojih dolaze adolescenti: visoki, srednji i niski. Najveći broj ispitanika pripada srednjem sloju, a 8,0% dolazi iz visokog društvenog sloja.

Tablica 15.
 Tablica faktorske strukture društvenih slojeva.

TVRDNJE	SREDNJI	NISKI	VISOKI
HiFi	,66410		
Kompjuter	,60173		
Satelitska antena	,57485		
Video	,57039		
Automobil	,53788		
Vikendica			
Stroj za pranje rublja		,76063	
Televizor u boji		,75580	
Hladnjak		,68238	
Veći čamac ili jahtu			,63531
Kablovsku televiziju			,61774
Mikrovalnu pećnicu			,50617
Stan u inozemstvu			,47889